

Opponensi vélemény

Véghseő Tamás *Bizánci rítus, katolikus hit, magyar identitás.*

Magyar görögkatolikusok I. Történelem

című akadémiai doktori értekezéséről

Az utóbbi években szinte divatossá vált egyháztörténeti tárgyú munkák megjelentetése. Elegendő csak a Balogh Margit nevével fémjelzett zsinati sorozatra utalni. Nem képezett kivételt ez alól a magyarországi görögkatolikusok története sem. Bendász István, Ivancsó István, Janka György, Nyirán János, Pirigyi István, Sárándi Tamás, Udvari István és végül, de egyáltalán nem utolsó sorban Véghseő Tamás munkái azt bizonyították, hogy ez az érdeklődés a magyarországi görögkatolikus közösségekre is kiterjedt. A Szerző munkatársaival együtt több kötetben tette közzé a magyarországi görögkatolikusokra vonatkozó forrásokat, ezek a kötetek disszertációja megírása során is legfontosabb forrásait alkották. Hazai gyűjtemények mellett külföldön, a Vatikánban, Kárpátalján és a Román Nemzeti Levéltár néhány fióklevéltárában is folytatott kutatásokat. Irodalomjegyzéke is meggyőzi az olvasót, hogy Véghseő Tamás a magyarországi görögkatolikus közösség történetének kiváló ismerője. Hiányérzetünk csak a szlovák szakirodalom kapcsán merülhet föl (pl. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*).

Korunk fontos kérdése az identitás és a politikai lojalitás viszonya: esetünkben a bizánci rítus, a katolikus hit és a magyar identitás példáján ismerhetjük meg ezt a kérdéskört. A Szerző kérdésfelvetése világosan meghatározza az általa vizsgált témát: „Mikor, hol és hogyan került egymásmellé ez a három összetevő?” (7.) Pontos meghatározást olvashatunk a rítus fogalmáról (12.), majd a breszti és az ungvári unió tartalmáról. A Szerző arra törekedett, hogy pontosan tisztázza azokat az alapfogalmakat, amelyek a keleti katolikus egyházak megismeréséhez nélkülözhetetlenek. A görögkatolikus egyház megszületését a disszertáció a 17. századi ungvári uradalomba helyezi, hangsúlyozva, hogy a görögkatolikus klérus emancipációját a latin szertartású papság ellenállása hosszú időn át akadályozta. Mária Terézia 1771-ben határozta el a Munkácsi Egyházmegye felállítását. A Szerző itt csak az egri püspök ellenkezését említette, noha érdemes lett volna a korai jozefinizmus célkitűzéseivel is megismertetni az olvasót. (20.) A 18. században kiépült az új egyházmegye intézményrendszere és 1776-tól a káptalan is megkezdte működését.

A 34. oldalon – némileg előre szaladva az események ismertetésében – arról olvashatunk, hogy a dualista Magyarországon jelentősen megnőtt a magyar nyelvhasználatot követelő görögkatolikusok száma. Ezt a szerző főként a magyar kormányok asszimilációs politikájára vezeti vissza, bár megemlíti a görögkatolikus papság és az urbanizáció szerepét is. Az ezt követő adatsorok valóban alátámasztják a magyarok növekvő számarányát a görögkatolikusok között, de egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy ez az asszimilációs kormánypolitika következménye lenne, ráadásul a nemzetiségi politikára utaló szakirodalmat is hiába keresnénk a jegyzetek között.

A disszertáció értékes részét képezik azok a megjegyzések, amelyek az erdélyi és a magyarországi görögkatolikusok helyzetét, egymáshoz való viszonyukat elemzik. A magyar görögkatolikusok származásával kapcsolatos vita ismertetése során a disszertáció írója ugyan az asszimilációt tartja jelentősebb tételnek, de nem zárja ki a kontinuitás lehetőségét sem. Mivel itt elégtelen kizárólag Szent István korára hivatkozni, magától adódik a kérdés, hogy milyen forrásokra alapozza ezt az állítását? (38.) A könyv nagy hangsúlyt fektet a magyar liturgikus nyelvért folytatott erőfeszítések megismertetésére. 1825-ben jelent meg az első magyar nyelvű görögkatolikus imakönyv és a reformkori országgyűléseken is a Hajdúkerület, illetve Zemplén megye követői sürgették a magyar nyelvű liturgikus könyvek kiadását.

Mivel a Szerző a magyar államhoz és nemzetpolitikához való igazodást tartja a legjelentősebb erőnek disszertációjában, így az 1848/49-es szabadságharc tárgyalása során több romantikus elemet is átemelt disszertációjába. Állítása szerint legalább 82 papot vontak felelősségre, akik csatlakoztak a honvédséghez. Noha itt nem egészen világos, hogy a hadbíróságokról vagy az egyházi bíróságokról van-e szó, a következő mondatból arra következtethetünk, hogy az előbbire gondolt a Szerző. Ezt viszont sajnos a forrásaink nem támasztják alá. Görögkatolikus papokat ugyanis elsősorban a kassai cs. kir. hadbíróság előtt vontak felelősségre, ezek száma viszont nagyságrendekkel kevesebb, mint amit a Szerző állít.

Tévesen állítja a Szerző azt is, hogy Kassán első fokon halálra ítélték Kreith Józsefet. (50.) Az csak a kisebb gond, hogy Kreith Józsefet Pozsonyban és nem Kassán ítélték el, a halálos ítélet is legenda. Ezt Ambrus József kisoroszi plébános alkotta meg, aki szerint „midőn 1848-ben a muszkák egyik hadosztálya a sárosmegyei szorosokon keresztül kezdett hazánkba benyomulni, Kreith József gr. felkötötte ősi kardját, összeszedte a saját és a szomszédos falvak orosz népét s a hazai oroszokat a valódi, idegen oroszok ellen vezette.” Ehhez Ambrus még hozzátette, hogy a pozsonyi haditörvényszék „agyonlövésre ítélte” a papot, amit kegyelemből 15 év várfogságra enyhítettek. Gracza György átvette ezeket az adatokat és egy Kreith Béla

által megrendelt festménnyel is szolgált, amelyen egy görögkatolikus pap jobb kezében kettős kereszttel, a balban karddal vezeti rohamra a népfelkelőket. Ezt a leírást megtartotta nemcsak Meszlényi Antal, hanem a Katolikus Lexikon is. Csak Hermann Egyed kételkedett a jelenet valódiságában, de ő sem foglalt állást a kérdésben.

A hadbírósi iratokból kiderül, hogy Kreith József, 29 éves matiszovai görögkatolikus papot 1849 júniusában feljelentették, mivel mindent elkövetett, hogy a távozó magyar hadsereget előnyös színben tüntesse fel. A vádlók szerint a lelkész a helybeli fiatalokkal látogatta a fogadót, velük táncolt, és katonákat toborzott a honvédség számára. E vádak miatt Kreith Józsefet letartóztatták, Bártfára, majd Krakkóba, végül Pozsonyba szállították. A vádlott tagadta a toborzást, és azt állította, hogy ő Gaganetz József eperjesi görögkatolikus püspök és a megye parancsára vett részt az ifjúság összeírásában. Szintén a kényszer hatására hivatkozott a magyar kormány rendeleteinek felolvasása kapcsán.

A tanúvallomásokból kitűnt, hogy Kreith a fiataloknak azt mondta, Magyarország le fogja győzni a nehézségeket, arra bízta őket, hogy a bevonuló osztrák és orosz csapatok ellen álljanak ki és cselekedjenek. Továbbiakban a kocsmában zenét rendelt és pálinkát fizetett a fiataloknak, és elkísérte őket a határig. Felolvasta a magyar proklamációkat a templomban és ott a törvényes uralkodó helyett csak a magyar kormányért imádkozott és az ahhoz való hűségről szónokolt. Noha ő maga nem toborzott újoncokat, de a falusi bírónak megparancsolta, hogy a szökevényeket keresse fel és adja át a honvédeknek, ellenkező esetben a szökevények apját vagy testvérét szállítsa Eperjesre a sorozásra. Ráadásul forradalmi kiáltványokat is találtak plébániáján. A hadbíró a tanúvallomások alapján fegyveres felkelés előmozdításában találta bűnösnek és hatéves, vasban eltöltendő várfogságot javasolt. A hadbíróság 1849. november 8-án jóváhagyta a hadbírói előterjesztést.

Kufsteinben raboskodott, fogsága alatt kitanulta a szabó és a borbélymesterséget és elhatározta, hogy kivándorol az Amerikai Egyesült Államokba. Végül lemondott a kivándorlásról és 1852. november 7-én császári kegyelemmel szabadult ki. Vagyonát elvesztve, nagy szegénységben élt, kérte átvételét a munkácsi egyházmegyébe, de erre nem került sor. Később karkáplán volt Eperjesen, 1880-ban az uralkodó tiszteletbeli kanonokká nevezte ki. Tagja volt a szlovinkai *Trinkel Gregori Bányatársaságnak* és a Sáros megyei honvédegyületnek, ahol a századosok (!) között tartották számon. A kocsmában a fiataloknak pálinkát rendelő pap képe utólag talán dehonesztálónak tűnik, pedig fontos kérdést takar: vajon a rítus váltásnak nem volt a disszertációban tárgyalt okokon túlmenően más vonatkozása is?

Mészáros Károly, a kiváló történétíró 1861-ben, lapjában, a *Kárpáti Hírnök*ben nyilvánosan egy önálló magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását követelte, megrettentve azokat, akik szerint a szláv liturgikus nyelv elvesztése rossz üzenet lenne a ruszinoknak, illetve akik szerint a szláv liturgikus nyelv jól megfér a magyar kultúrával. Itt adódna az összehasonlítás a partiumi románokkal, akik az 1880-as évek elejéig az ország iránti lojalitásukat szintén összekötötték az egyházuk iránti hűséggel. Popovics Bazil körlevelét, amelyet a kötelező ószláv liturgiával kapcsolatban Scitovszky János prímás sürgetésére adott ki, hasonló szempontok motiválták, mint az esztergomi prímást. Itt Róma álláspontján túlmenően, Scitovszky a latin nyelv ismételt bevezetésétől a nemzetiségi ellentétek enyhülését várta, amire azonban a Szerző nem utalt. (58.)

Miközben a románok 1853-ban új érsekséget és püspökségeket mondhattak magukénak, addig a magyar nyelvű liturgia érdekében benyújtott kérvényeket az illetékesek 1866-ban, majd 1868-ban is elutasították. Simor János prímás szerint egy új egyházmegye felállítása lehetséges, a magyar liturgikus nyelv használata azonban a római katolikus anyaszentegyház „egységes szerkezetű alapelveit” nem venné figyelembe. A politikum is félt egy tisztán magyar görögkatolikus egyházmegye létrehozásától, hiszen ez elősegíthette volna a tisztán szláv, illetve román görögkatolikus egyházmegyéek kialakulását is. Így a magyar nyelvű hívek számára 1873-ban csak egy helynökséget állítottak fel a Munkácsi Egyházmegye keretein belül Hajdúdorogon. (81.) A magyar nyelvű liturgikus kéziratok és kiadványok elemzése során Véghseő Tamás arra az eredeti megállapításra jut, hogy a liturgiafordításokat nem lehet illegálisnak tekinteni, érvként utal Bacsinszky András püspök megengedő gyakorlatára, figyelmen kívül hagyva Róma álláspontját. (91–94.) A Szerző igen alaposan ismerteti 1825-től kezdve a nyomtatásban is megjelent magyar nyelvű liturgikus könyveket és az ú.n. fordítóbizottság tevékenységét.

A magyar görögkatolikus egyházmegye esetleges megalapítása a dualista Magyarországon egyre inkább politikai, sőt nemzetpolitikai kérdéssé vált. Kár, hogy a magyar kormányok nemzetiségi politikájára kevés figyelmet fordított a szerző. Ugyanakkor az értekezés kiemelkedő része a kormány és Róma tárgyalásainak feltárása, azaz annak a folyamatnak a bemutatása, amely végül az új egyházmegye megalapításához vezetett. (171–198.) Külön szeretném kiemelni a Klebelsberg Kuno szerepét bemutató részeket, amelyek érthetővé teszik, miért volt lényeges, hogy a későbbi kultuszminiszter a közigazgatási „szamárlétra” minden egyes fokát megmásztá. A másik igen érdekes és értékes vonatkozása a

munkának a román püspökök tevékenységének bemutatása, akik mindvégig nemzeti katasztrófaként élték meg az 1912-ben megalapított egyházmegye létrejöttét.

Az új egyházmegyében az ógörög volt a liturgikus nyelv, a magyar használatát a latin szertartású romai katolikus egyház mintájára képzelték el a hivatalos rendelkezések, bár számomra kérdés, hogy ez utóbbi elvárást valóban be lehetett volna-e tartani. A magyar nyelvű népénekek és a szentmise lényegi részének megkülönböztetése a nyugati teológia hatását tükrözte. Az I. világháborút követő új határok 79 egyházközség elvesztésével jártak együtt. Sikertelenül próbálkozott Róma az ószláv liturgikus nyelv bevezetésével. Ugyanakkor a munkácsi, illetve eperjesi egyházmegyéktől Magyarországon rekedt plébániák számára létrehozták az ószláv liturgikus nyelvű miskolci apostoli kormányzóságot.

A legitimista Miklósy István püspök a két világháború között nem tudta megoldani a papképzés ügyét és az egyházmegye számos problémáját, szemben utódával. Dudás Miklós a Szerző szerint „azonosulni tudott az igazodási pontokat kijelölő politikum ideológiájával”. (274.) Ennek ellenére nem tudjuk meg, hogy a püspök mivel azonosult, mivel a „keresztény-nemzeti” ideológia ismertetése elmarad (nem beszélve annak teológiai mérlegeléséről). Dudás püspök Hajdúdorogon fiúliceumot alapított, s a kor társadalmi szervezetei, pl. a KALOT is megjelentek az egyházmegyében, bár utóbbiak jelentőségéről nem sokat tudhatunk meg a disszertációból. Érdekes adatokat közöl a disszertáció a 2. bécsi döntést követően a magyar katonai hatóságok kétes értékű lépéseiről, amelyek következtében tömeges felekezet, illetve rítusváltás következett be az adott régióban. (284.) Részletesen értesülhetünk az 1943-ban meghalt Sztojka Sándor munkácsi püspök utódlásával kapcsolatos kérdésekről is.

A kommunista diktatúra kiépülése kapcsán csak néhány általános megjegyzés jelzi a fordulatot, az egész korszakot a disszertáció írója Dudás Miklós püspök élettörténetének ismertetésével próbálja érzékeltetni. Az olvasó érzése az, hogy a Szerző belefáradt a hosszas értekezésbe és most röviden és velősen tárgyalja a magyarországi görögkatolikusok 1945 utáni történetét. A püspök – noha őt is fenyegették a kommunista hatóságok – 1950-ben szemináriumot alapított Nyíregyházán, 1957-ben kiengedték Svájcba gyógykezelés céljából. A békepapokkal ugyan meggyűlt a baja, de a II. Vatikáni Zsinat záró ülészakán ő is részt vehetett. Ennek alkalmából hangozhatott el magyar nyelvű mise a Szent Péter bazilikában, és nemcsak a püspök joghatóságát bővítették ki, hanem a zsinat következtében a magyar liturgikus nyelv is alkalmazhatóvá vált. Az új „Ostpolitik” és a kispapok lázadása zárja ezt az időszakot, amelynek a Szerző rokonsága is aktív részese volt. Sajnálatos, hogy a görögkatolikus dinasztiák tevékenységére a disszertáció írója nem tért ki. Művét összegzéssel (fő elem: az igazodási

kényszer), irodalomjegyzékkel életrajzi adattárral, kronológiával, térképekkel és névmutatóval zárja, ezek mind megkönnyítik az olvasó tájékozódását az adott témakörben.

Munkája elején Véghseő Tamás azt írja, hogy szakított a korábbi felekezeti jellegű történetírással. Kérdésem: mennyiben, hol, és miért szakított a felekezeti történetírással? Opponensi véleményemben megfogalmazott kérdéseim és megjegyzéseim nem érintik a disszertáció lényegét, azt, hogy a Szerző könyve átfogó, széleskörű forrásbázisra alapozott képet fest a Hajdúdorogi Egyházmegye történetéről, amelyről kötete olvasását követően sokkal átfogóbb és pontosabb képpel rendelkezik az olvasó, mint annak előtte. Szeretném kiemelni, hogy kivételesen magas szakmai színvonalú dolgozat született a magyarországi görögkatolikus közösség küzdelméről. A kötet olvasói nagyszerű szakmai teljesítménnyel szembesülhetnek, így a disszertáció nyilvános vitára bocsátható, szerzője pedig megérdemli, hogy az MTA doktora fokozatot számára megítéljék.

Szeged, 2026. január 10.

Zakar Péter DSc
egyetemi tanár
(SZTE BTK)